
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 301.085:340.111.5:354.42

К.І. Беляковдоктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України

ВСТУП ДО ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ

У статті надано аналіз юридичного конфлікту в інформаційній сфері, його сутність, етапи та наслідки. Запропоновано новий напрям досліджень у соціальній та правовій конфліктології – інформаційно-правова конфліктологія.

Ключові слова: інформаційна сфера, соціальний конфлікт, конфліктологія, інформаційні правопорушення.

Конфлікт – ситуація, у якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію, несумісну з інтересами іншої сторони.

Формуючи психологію сучасного світосприйняття, демократичне суспільство, процеси глобалізації та інформатизації створюють умови для проблемного пошуку й динаміки прогресивної життєтворчості, XXI ст. вимагає від особистості глибоких фахових знань, інноваційного хисту, навичок використання в соціальній практиці та процесі комунікації інформаційних технологій.

У процесі взаємодії кожна людина, по суті, протягом життя так чи інакше самовизначається й самостверджується. Саме так за допомогою конфлікту завжди розвивалося суспільство, такими залишаються наші реалії й під час формування нової цивілізації – інформаційного суспільства, у якому складаються проблемні ситуації, трапляються конфліктні, позитивні й негативні вчинки.

У повсякденному спілкуванні словосполучення “конфлікт” застосовують щодо широкого кола явищ – від збройних сутичок і протистояння різних соціальних груп до службових чи сімейних суперечок, проблем кожної особистості. Проте конфліктувати можуть не тільки соціальні групи та окремі особистості, а й групи тварин і особини у тваринному світі, технічні системи. Тому, ведучи мову про конфлікт між людьми чи громадськими групами, ми маємо на увазі саме “соціальний конфлікт” як “різновид взаємодії між індивідами, групами індивідів або соціальними інституціями. Специфіка цього виду взаємодії передбачає зіткнення суб’єктів, зумовлене їхнім прагненням до реалізації своїх цілей та інтересів” [1, с. 20].

Соціальний конфлікт багато й у різноманітних ракурсах досліджували соціологи. Так, відповідно до одного з найбільш впливових напрямів у загальній соціології – теорії конфліктів – зіткнення групових та індивідуальних інтересів, соціальні конфлікти становлять підґрунтя суспільного життя, розвитку соціальних відносин. Російський конфліктолог А.В. Дмитрієв визначає соціальний конфлікт як “різновид протистояння, при якому сторони прагнуть захопити територію або ресурси, загрожують опозиційним індивідам чи групам, їх власності або культурі таким чином, що боротьба набуває форми атаки або оборони” [2, с. 54].

Конфлікти є предметом вивчення науки конфліктології – вчення про конфлікт, його ґенезу, перебіг, наслідки тощо. М.І. Пірен визначає конфліктологію як “науку в багатьох вимірах: вона охоплює людину, її місце в природі, людському суспільстві й специфіку психологічних оцінок і внутрішньо-особистих вимірів. Конфліктологія – міждисциплінарна галузь знань. У ній є поняття та категорії багатьох наук, які певною мірою пов’язані з проблемами життя й розвитку” [3]. Інші автори вважають конфліктологію наукою про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи та взаємодії людини й природи.

Наука конфліктологія має інтегративний характер, із часом збагачується життєвим досвідом і досягненнями всіх галузей науки, розвивається завдяки активності думки, розмаїтості вчинків, мудрістю адекватно сприймати проблеми й розв’язувати їх. Тому очевидно, що сьогодні поняття конфлікту не належить якійсь одній певній галузі знань (науки) чи практики. Це соціальний феномен, що проникає в усі сфери людсь-

кого соціуму, тому його й стали вивчати фахівці різних галузей науки.

Конфлікти є в усіх галузях суспільного життя, у тому числі в галузі права. Розуміння правочинності, що виражає сутність права, є ні чим іншим як певне прагнення, вимога до оточення здійснювати або, навпаки, не здійснювати певні дії. На відміну від моралі, яка ґрунтується на самозобов'язанні, право впливає на волю інших суб'єктів, психічно примушуючи їх до певної поведінки. У таких випадках ми маємо справу з правовим або юридичним, конфліктом – протиправною ситуацією. Юридичний конфлікт як різновид соціального конфлікту має низку специфічних характеристик та особливостей, які досліджує юридична (правова) конфліктологія – галузь соціології права й водночас соціальної конфліктології, предметом якої є юридичний конфлікт, а також правові норми й акти, що визначають правовий статус індивідів, соціальних спільностей, груп, інституцій і організацій у контексті конфліктної ситуації.

Розглядаючи юридичний (правовий) конфлікт як специфічну форму соціальної комунікації (взаємодії), автори виходять із того, що, зрештою, конфлікти зумовлюються свідомістю людей [4, с. 35]. При цьому серед причин, що викликають конфлікти, вказуються розбіжності між індивідуальними і суспільними цінностями, між очікуваннями, практичними намірами й вчинками осіб, не усвідомлення людьми своїх дій у стосунках одне з одним, усілякі непорозуміння, логічні помилки й, узагалі, семантичні труднощі, які виникають у процесі комунікації, неточність і "неякісність" інформації тощо [5, с. 83–84]. Останнє добре передає інформаційну сутність юридичного конфлікту.

На сучасному етапі розвитку теорії держави і права, з появою інформаційного права та його формуванням і затвердженням як галузі права видається за можливе вести мову про інформаційні (точніше, інформаційно-правові) конфлікти як специфічну форму соціальної взаємодії (комунікації).

З огляду на це метою запропонованої статті є вивчення сутності, джерел, структури та етапів проходження соціально-правових конфліктів в інформаційній сфері, які часом приводять до правопорушень та відповідної юридичної відповідальності за їх скоєння.

Джерела інформаційного конфлікту необхідно шукати також у соціальних конфліктах, тому що він є ні чим іншим, як формою соціального конфлікту.

До основних причин, що викликають конфлікти в інформаційній сфері, доцільно віднести прагнення до отримання певної свободи в інформаційному ("віртуальному") просторі без урахування розбіжностей між індивідуальною та суспільною мораллю,

життєвими цінностями, між очікуваннями, практичними намірами й вчинками осіб, нерозуміння людьми своїх вчинків одне щодо одного, всілякі непорозуміння, логічні помилки тощо.

Інформаційний-правовий конфлікт, як і інші юридичні конфлікти, можна поділити на кілька типів. Наприклад, В. Касьянов і В. Нечипуренко пропонують таку класифікацію:

- за галузями права (адміністративні, цивільні, трудові, сімейні, фінансові, кримінальні, кримінально-процесуальні, виправно-трудова та міжнаціональні);
- за характером відповідних правових норм (забороняючі, зобов'язувальні та уповноважувальні);
- внутрішні конфлікти (конфлікти, що виникають у ході діяльності системи правозастосовних і правоохоронних органів, пов'язані з роботою прокуратури, суду, міліції, органів безпеки);
- нормативно-правові конфлікти [1, с. 48].

Завдяки своєму міждисциплінарному, комплексному характеру, інформаційні конфлікти, як правило, пов'язані з різними галузями законодавства – адміністративним, цивільним, трудовим, сімейним, фінансовим, кримінальним, кримінально-процесуальним чи виправно-трудова правом.

За правовими нормами завдяки своїй комплексній природі інформаційні конфлікти можуть мати як заборонювальний, так і зобов'язувальний чи уповноважувальний характер. Так, порушення заборонної норми призведе до інформаційного конфлікту держави в особі органів владних повноважень із фізичною або юридичною особою, яка скоїла правопорушення, та навпаки. При порушенні зобов'язальних норм можливий інформаційний конфлікт між державою (в особі її представника) і зобов'язаною особою, причому як зобов'язана особа має виконувати норму, так і представник влади повинен вимагати від цієї особи її виконання, а якщо ні, тоді він сам вступає в конфлікт із державою. Порушення уповноважувальної норми призводить до конфлікту між уповноваженим суб'єктом органу державної влади та приватною особою, інформаційні права якої можуть бути порушені діями першої. Наприклад, такі інформаційно-правові конфлікти виникають через зловживання посадовими особами своїми службовими повноваженнями та можливостями, наприклад, щодо обігу публічної або приватної інформації.

Відповідно до територіальних ознак, форма конфліктів, що розглядається, теж може мати як внутрішній (внутрішньодержавний), так й міжнаціональний (міжнародний) характер, пов'язаний з нормами міжнародного інформаційного права.

Інформаційні конфлікти також можуть виникати в ході діяльності системи правозастосовних і правоохоронних органів, ро-

боти прокуратури, суду, міліції, органів державної безпеки. Як відомо, діяльність правоохоронних органів не застрахована від помилок, некомпетентності, відсутності спеціальних знань і навичок, перевищення службових повноважень. Можуть виникнути і, вочевидь, виникають інформаційно-правові конфлікти не тільки між особою (фізичною чи юридичною) та зазначеними "силовими" структурами, а й окремими правоохоронними і правозастосовними органами, наприклад, між органами адвокатури та слідства.

Варто особливо виділити інформаційні нормативно-правові конфлікти (текстуальні або змістовні), що виникають через суперечливість норм права та становлять окремий різновид інформаційних конфліктів – конфліктні ситуації, у яких безпосередні учасники на загал відсутні, а сам конфлікт відбувається на рівні нормативних визначень, викликаних недосконалістю текстів законодавчих актів щодо регулювання інформаційних відносин та юридичної техніки їх застосування. Якщо соціальна значущість текстуальної офіційної норми права нижча, то вона або не одержує правового значення, або з часом перестає функціонувати й застосовуватися та втрачає правовий характер. Вирішення текстуальних інформаційних конфліктів у законодавстві можливе як за допомогою правових процедур, так і через соціальний вибір між двома конкуруючими текстами, що стає справою часу.

Тут можна виокремити суперечності між двома або кількома нормативними актами, нормами права та правозастосовною практикою, декількома правозастосовними актами, розбіжності в розумінні правових норм, що особливо притаманне нормам інформаційного права при його формуванні та становленні як галузі права. Відомо, що деякі правові акти можна тлумачити неоднозначно, що спричиняє суперечності у правозастосовній діяльності різних гілок влади та призводить до правових колізій.

Конфліктні ситуації, що виникають в інформаційній сфері, зумовлені, насамперед, різним сприйняттям людьми ситуації, що склалася, інтерпретацією намірів і поведінки, прийняттям відповідних рішень, а часом "віртуальним" характером правовідносин, що виникають. По-перше, виникненню конфліктної ситуації у сфері інформаційних відносин передують настання загрози при досягненні поставленої мети хоча одному з учасників взаємодії; по-друге, будь-якому конфліктові передують спірна ситуація (втім, не кожна спірна ситуація веде до конфлікту).

Конфлікт в інформаційній сфері теж вважається об'єктивними обставинами і може бути створений навмисно однією зі сторін для досягнення певної мети у майбутньому (можливо, з метою скоєння інформаційного правопорушення).

З метою ефективного й оперативного розв'язання інформаційних конфліктів, а також запобігання їм необхідно визначити просторово-тимчасові межі. У загальній конфліктології виділяють три аспекти визначення меж конфлікту, а саме: просторовий, тимчасовий, суб'єктний [6, с. 50]. Аналогічно можна визначити межі інформаційного конфлікту, котрий, як уже було вказано вище, виступає лише формою (різновидом) соціальних конфліктів.

Просторова межа інформаційного конфлікту визначає територію, на якій відбувається конфлікт, що має значення для вибору адекватної форми впливу з метою врегулювання внутрішньогрупового, внутрішньодержавного або міжнародного конфлікту.

Тимчасова межа інформаційного конфлікту визначає його тривалість у часі (початок, розвиток, загасання та закінчення), що має значення для кваліфікації дій учасників конфлікту та вирішення питання про юридичну відповідальність.

Спірна ситуація у сфері інформаційних відносин розвивається за такими стадіями:

- початок інформаційного конфлікту, що зумовлюється об'єктивними причинами та суб'єктивними ознаками поводження одного із суб'єктів, спрямованими проти іншого. Тому для визнання інформаційного конфлікту таким, що розпочався, потрібні дві умови:

- 1) один суб'єкт свідомо й активно діє з метою завдання збитку іншому суб'єктові конфлікту, при цьому форма його дії може мати як інформаційний, так і правовий характер;

- 2) інший суб'єкт (опонент) усвідомлює, що зазначена дія спрямована проти його інтересів, і вживає відповідних дій проти першого – саме із цього моменту можна вважати, що конфлікт почався.

Таким чином, якщо діє лише один учасник або учасниками здійснюються лише уявні дії, конфлікт відсутній;

- розвиток конфлікту (інформаційний інцидент) – сприйняття ситуації в інформаційних відносинах як конфліктної хоча б одним із суб'єктів, унаслідок чого він активізує свої дії та зачіпає інтереси іншого. Розвиток інформаційного конфлікту може відбуватися з поступовим розширенням складу його учасників, іноді його предмета;

- загасання конфлікту – відсутність сприйняття спірної ситуації як конфліктної, подальші стадії розвитку конфлікту не настають;

- закінчення конфлікту являє собою припинення дій усіх протидіючих сторін, незалежно від причин, якими був породжений конфлікт.

Деякі автори виділяють інші стадії юридичних конфліктів: виникнення, загострення, загасання (поновлення, загострення, пошук згоди), припинення. Інформаційні

конфлікти можуть розвиватися за аналогічною схемою, при цьому процес їх вирішення трохи затягується у випадку застосування неправильних методів.

Певним плацдармом і яскравим прикладом виникнення та розростання конфліктів можуть слугувати так звані чати або соціальні мережі в Інтернеті які найчастіше мають віртуальний характер.

Суб'єктна межа конфлікту слугує для визначення кількості та соціального або правового статусу учасників конфлікту на момент його початку. Розширення цієї межі вказує на ускладнення структури конфлікту та необхідність пошуку інших способів його вирішення.

Саме на зазначених етапах та їх межах, як правило, виникають проблеми правового регулювання завдяки їх можливої невизначеності, що є характерною особливістю конфліктів в інформаційній сфері. Очевидно, що вирішення цього комплексу проблем можливе лише за умови розробки специфічних механізмів і методів правового регулювання, основу яких має становити запропонований нами раніше технологічно-правовий метод як "застосування сертифікованого легально, в межах чинного законодавства, спеціалізованого програмно-технологічного продукту (інформаційної технології), здатного забезпечити виконання соціальних норм і правових приписів у сфері регулювання правових відносин, що виникають під час здійснення інформаційної діяльності, шляхом спеціально-технологічного впливу на можливі неправомірні дії суб'єктів" [7], який є специфічним методом саме інформаційного права.

Повертаючись до причин інформаційних конфліктів, можна зазначити, що деякі з них породжуються особливими, специфічними мотивами, однак є й загальні, характерні для всіх різновидів, які, очевидно, можна згрупувати й подати в такому вигляді:

- ціннісна (морально-етична) – група причин, зумовлених особистісними системами переконань, принципів поведінки, цілей, бажань і т. ін.;
- структурна (управлінська) – група причин, до якої належать взаємозалежність діяльності, неправильний розподіл відповідальності, неопрацьованість структур і норм (правил) управління, недостатня узгодженість прав і функцій;
- комунікативна – група причин, що включає поведінку суб'єктів, яка не відповідає очікуванням оточуючих;
- суб'єктивна – група причин зумовлена обмеженістю кола осіб, які мають законні права доступу до інформаційних ресурсів.

На наш погляд, однією з основних передумов конфліктів в інформаційній сфері є також недосконалість законодавчої бази та відсутність налагодженого правового механізму реалізації інформаційно-правових норм. Як наслідок, зазначені причини зумовлюють так звані "інформаційні правопорушення" –

крайню форму конфліктної ситуації, що мають місце у сегментах інформаційної діяльності та правовідносинах, які при цьому створюються, і полягають у певних діях.

Спробуємо відстежити причини виникнення конфліктних ситуацій в процесі обігу інформації, котрий, як це усталено, поділяється на певні стадії (етапи), а саме її створення, поширення (розповсюдження), споживання та знищення.

Так, у процесі створення інформаційних ресурсів конфлікти виникають завдяки володінню інформаційними ресурсами, об'єктом (носієм) інформації, а саме, в момент виникнення права власності на інформаційний продукт, під час визначення кола суб'єктів такої власності (приватноправовий аспект) чи під час забезпечення правового захисту конфіденційної інформації, права на таємницю, а також забезпечення реалізації конституційного права на інформацію інших осіб (публічно-правовий аспект).

До конфліктів у сфері створення інформаційних ресурсів доцільно віднести й ситуації, які ми вище позначили як "інформаційні нормативно-правові" чи "текстуальні конфлікти" (юридичні помилки, колізія правових норм), породжені в процесі нормотворення недосконалістю текстів законодавчих актів щодо регулювання інформаційних відносин (інформаційного законодавства) та юридичної техніки їх застосування.

На стадії поширення (розповсюдження) інформації мають місце певні інформаційні бар'єри, як технологічні, так і психологічні, внаслідок яких виникають інформаційно-правові конфлікти.

Серед технологічних перешкод поширення інформації можуть бути штучні бар'єри (наприклад, поширення сигналів у недозволеній смузі частот).

Як специфічну можна розглядати окрему групу психологічних бар'єрів, долаючи які необхідно враховувати той факт, що "центр ваги" процесів комунікації в суспільстві припадає на вибірковість сприйняття повідомлень. Інформація являє собою послідовність окремих елементів, які надходять до індивіда з навколишнього світу. Однією з основних характеристик людини як одержувача інформації є наявність максимуму інформації або оригінальності повідомлення, які вона здатна сприйняти за одиницю часу. Якщо це повідомлення перевищує цю норму, людина змушена відмовитися від сприйняття загальної форми й вдатися до виділення та запам'ятовування окремих дрібниць [8, с. 22].

Конфлікти при споживанні інформаційних ресурсів як заключної ланки інформаційного процесу виникають тому, що за відсутності потреби в певних інформаційних ресурсах виникає можливість їх подальшого використання, що, у свою чергу, породжує певні проблеми правових можливостей.

Відомо, що споживання інформації зумовлене:

- потребою в інформації – усвідомленні індивідом необхідності одержання та використання в практичній діяльності відомостей про події, факти, процеси;
- інтересом до інформації. Бажання знати може бути мотивоване як нагальними потребами, так і простою життєвою цікавістю. Саме завдяки останній і розвивається сучасний напрям Public relations. Інтерес частіше за все обумовлений потребою в інформації та являє собою певний вибір даним суб'єктом інформаційної діяльності з величезного масиву соціально-політичної інформації, що функціонує в цьому суспільстві;
- необхідністю пошуку інформації, зумовленої можливостями суб'єкта та правовими особливостями становища інформаційних ресурсів (наприклад, режимом доступу до них). Саме тут і розвиваються найбільш складні інформаційні конфлікти, які найчастіше набувають кримінально-правового забарвлення;
- сприйняттям інформації, необхідністю оцінювання її достовірності, логічного й професійного аналізу, використанням з метою формальних і логічних висновків, прийняття рішення. Цей процес є абсолютно суб'єктивним, і на нього впливає соціально-культурний рівень індивідуума, який відображає певну систему його культурних цінностей.

Висновки. Таким чином, сутність інформаційно-правового конфлікту полягає в тому, що це найбільш гострий спосіб розв'язання суперечностей для досягнення інтересів та цілей, що виникають в інформаційній сфері та в процесі соціальної комунікації суб'єктів інформаційних відносин, їх прав та обов'язків, у процесі обігу чи захисту інформаційних ресурсів, зазвичай супроводжується використанням інформаційних технологій та виходить за межі моралі, соціальних правил і правових норм, створюючи протиправну ситуацію – інформаційне правопорушення.

Уявляється можливим відкоригувати надане нами раніше [9] визначення поняття "інформаційне правопорушення" з позицій інформаційно-правової конфліктології як конфліктну ситуацію, що склалася в результаті протиправних суспільно небезпечних дій (дій або бездіяльності) суб'єкта інформаційної сфери, пов'язаних із негативними наслідками впливу інформації, використання інформаційних технологій, порушенням інформаційних прав і свобод лю-

дини, які тягнуть за собою юридичну відповідальність, передбачену чинним законодавством та нормами міжнародного права.

На наш погляд, феномен інформаційного конфлікту як протиправної ситуації та крайня форма правопорушення у сфері інформаційних відносин може вивчатися в межах інформаційно-правової конфліктології – соціальної галузі та напряму юридичної (правової) конфліктології, предметом вивчення якої є конфлікти, що виникають в інформаційній сфері, а також правові норми й акти, які визначають права, обов'язки, межі поведінки суб'єктів інформаційної діяльності та відповідних правовідносин у контексті виникнення конфліктної ситуації.

Список використаної літератури

1. Касьянов В.В. Социология права : учеб. пособ. / В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 480 с. – (Серия "Учебники "Феникса").
2. Дмитриев А.В. Конфликтология : учеб. пособ. / А.В. Дмитриев. – М. : Гардарики, 2000. – 320 с.
3. Словник-довідник термінів з конфліктології / [за ред. проф. М.І. Пірен, проф. І.В. Ложкіна]. – Чернівці ; Київ, 1995. – 346 с.
4. Лобанов А.П. Функции уголовного преследования и защиты в российском судопроизводстве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А.П. Лобанов. – М., 1996. – 21 с.
5. Боер В. М. Информационное право : учеб. пособ. / В. М. Боер, О. Г. Павельева. – СПб., 2006. – Ч. 1 : ГУАП. – 116 с.
6. Громова О.Н. Конфликтология : курс лекций / О.Н. Громова. – М. : ЭКМОС, 2000. – 320 с.
7. Беляков К.И. Правове регулювання "віртуального простору" / К.И. Беляков // Наука і правоохорона. – К. : ДНДІ МВС України, 2011. – № 2 (12). – С. 102–109.
8. Гаврилов О.А. Информатизация правовой системы России. Теоретические и практические проблемы / О.А. Гаврилов. – М. : Юридическая книга : ЧеРо, 1998. – 144 с.
9. Беляков К.И. Понятие "киберпреступление" в контексте формирования языка информационно-правовых исследований / К.И. Беляков // Информационные технологии и безопасность. Проблемы научного и правового обеспечения киберпреступности в современном мире (ИТБ-2011) : сб. науч. тр. : мат-лы межд. науч. конф. (Київ, 26 мая 2011 г.). – К. : ИПЕРИ НАН Украины, 2011. – С. 93–100.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2013

Беляков К.И. Вступление в информационно-правовую конфликтологию

В статье проведен анализ юридического конфликта в информационной сфере, его сущность, этапы и последствия. Предложено новое направление исследований в социальной и правовой науках – информационно-правовая конфликтология.

Ключевые слова: информационная сфера, социальный конфликт, конфликтология, информационные правонарушения.

Belyakov K. I. Introduction to the informational legal conflictology

The article analyses legal conflict in informational sphere. By its nature, this conflict is the sharpest method of resolution of the contradictions that arise in the informational sphere in the process of goals achievement, social communication between subjects of informational relations, realization of their rights and responsibilities in the process of informational resources circulation or protection. The conflict is accompanied by the abuse of informational technologies and is out of regulation by moral or social rules as well as legal norms that creates illegal situation – informational offence.

The new direction of researches is offered in social and legal sciences – informational legal conflictology.

The concept of informational offence is introduced from the position of informational legal conflictology as a conflict situation that arose from illegal socially dangerous actions of the informational sphere subject, closely connected with negative results of information influence, informational technologies usage, violation of person's informational rights and freedoms, that lead to legal responsibilities, provided by current legislation and international Law.

Key words: informative sphere, social conflict, conflictology, informative offence.